

Är nollvisionen irrationell?

Sven Ove Hansson

KTH, filosofienheten

POLITIKERN: Det är oacceptabelt att människor utsätts för våld på gator och torg. Vårt mål måste självfallet vara att få bort allt våld.

EKONOMEN: Det är ett orealistiskt mål, och dessutom farligt eftersom det kräver alldeles för mycket resurser. Om vi ska vara säkra på att få bort allt våld skulle vi behöva placera en polis vid varje gathörn. Det blir för dyrt.

POLITIKERN: Jag blir oerhört upprörd när du säger att vi inte ska ha som mål att få bort allt våld. Det målet borde väl alla kunna enas om.

EKONOMEN: Nej, det vi alla borde enas om är i stället att göra en rationell avvägning mellan olika samhällsmål. Vi har i själva verket genomfört flera mycket avancerade forskningsprojekt inom det nya området contingent valuation of violence, CVV. På grundval av noggranna analyser har vi t ex konstaterat att en våldtäkt bör värderas som en kostnad av 1237000 kronor, räknat i penningvärdet den 1 juli 2001.

POLITIKERN: På tal om våldtäkter tycker jag att vi borde installera ordentlig belysning i alla stadens parker så att kvinnor kan röra sig fritt även när det är mörkt. Får den enkla åtgärden plats i dina ekonomiska kalkyler?

EKONOMEN: Nej, faktiskt inte. Utgående från aktuell våldtäktsfrekvens och den förväntade frekvensminskningen vid parkbelysning har vi räknat ut att kostnaden per utebliven våldtäkt, vid denna åtgärd, i normalfallet blir strax över 3 miljoner kronor. Åtgärden framstår alltså som ekonomiskt oförsvarlig.

POLITIKERN: Kan du åtminstone gå med på att polisen borde få mer resurser så att de kan sätta fast förrövarna?

EKONOMEN: Tyvärr har vi inte tillräckligt underlag för att bedöma detta. Dock har amerikanska forskare uppskattat hur stor reduktion av framtida brott som uppnås genom att ett begånget brott löses och beivras. På grundval av detta har man kommit fram till att en mordutredning borde få kosta högst cirka 300000 dollar. I själva verket lägger samhället ofta ned mycket större kostnader på dessa utredningar. Det återstår dock att undersöka motsvarande svenska förhållanden, något som vi nyligen har ansökt om medel för.

POLITIKERN: Tror du att politik bara handlar om pengar?

EKONOMEN: Nej, men jag tror att den alltid handlar om avvägningar. Och eftersom pengar nästan alltid är inblandade innebär nästan alla dina beslut att du sätter ett pris på saker och ting. Då är det bättre om du gör det medvetet.

POLITIKERN: Det låter bestickande, men vem vill leva i ett samhälle där allt värderas i pengar?

Två sätt att uppsätta mål

Dialogen är avsedd att påminna om att vi har olika förhållningssätt till politiska målsättningar inom olika samhällssektorer. Inom vissa områden arbetar man av tradition med högt ställda mål. Som exempel på detta, utöver brottsförebyggande och rättsvårdande arbete, kan arbetarskyddet nämnas. Visserligen måste man inom arbetarskyddet ofta göra ekonomiska kompromisser, men arbetsmiljöverket skulle knappast gå med på att deras uppgift är att uppnå en ekonomiskt optimal dödsfallsfrekvens i arbetslivet. De betraktar varje dödsfall eller svår olycka som ett allvarligt misslyckande.

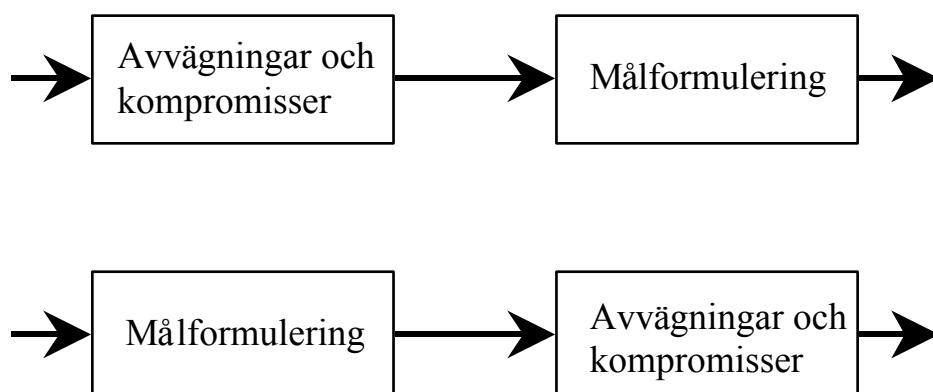
Inom andra områden arbetar man i stället med målformuleringar som är starkt präglade av de avvägningar som i praktiken måste göras. Ekonomisk politik är ett exempel. Det skulle måhända vara utmärkt om inflationen och arbetslösheten båda var noll, men det är sällan som man hör ekonomisk politik diskuteras i termer av mål av det slaget. I stället är det i regel mera realistiska och nåbara mål som det handlar om inom detta område.

Schematiskt kan skillnaden framställas som i figuren. Antingen gör vi kompromisser och avvägningar först, och uppställer sedan målen (som i ekonomisk politik) eller så låter vi kompromisserna följa först efter att målen uppställts (som i brottsbekämpning och arbetarskydd). Att nollvisionen blivit kontroversiell beror bl a på att den innebär ett försök att föra över en viktig samhällsdiskussion, nämligen den om trafiksäkerhet, från den ena till den andra av dessa båda former av diskurs. I stället för att tala om trafiksäkerhet i samma avvägningstermer som man brukar tala om inflation och arbetslöshet, uppmanas vi nu tala om den i termer om måhända realistiska men moraliskt rättfärdiga målsättningar, på samma sätt som man gör t ex inom brottsbekämpning och arbetarskydd.

Målsättningsrationalitet

Men vad är egentligen en rationell målsättning? Detta är en beslutsteoretisk fråga, men tyvärr en fråga som inte har utretts på ett systematiskt sätt inom beslutsteorin. Det traditionella förhållningssättet har varit att beslutsteorin ska ta målen för givna,

och undersöka vilka medel som effektivast leder fram till de givna målen. Om beslutsteorin ska kunna vägleda faktiska beslutsprocesser blir det nödvändigt att överge detta instrumentella förhållningssätt. Uppsättandet av mål, både slutmål och

Två olika synsätt på målsättning då det föreligger målkonflikter.

etappmål, är nämligen en viktig del av många beslutsprocesser. Inte minst gäller detta den svenska offentliga sektorn, med dess allt större betoning av målstyrning.

Min avsikt här är att antyda början till en teori om målsättningsrationalitet och dess tillämpning på trafiksäkerhetsarbetet. Målsättningsrationalitet kan diskuteras i åtminstone tre olika perspektiv. Det första och mest grundläggande är det som handlar om varje enskilt mål i sig, utan hänsynstagande till vilka eventuella andra mål som kan finnas. Det andra perspektivet är förhållandet mellan ett mål och andra, mer grundläggande mål utifrån vilka det har uppställts, t ex som etappmål eller som operationalisering. Det tredje perspektivet är förhållandet mellan inbördes konkurrerande mål. Jag ska här hålla mig till det första, mest grundläggande perspektivet som handlar om det enskilda målet i sig.

Min utgångspunkt är mycket enkel: Jag utgår från att vi har att göra med mål som ska vara handlingsvägledande. En grundläggande teori om målsättningsrationalitet måste behandla frågan vilka krav som ska ställas på ett mål för att det ska kunna vara handlingsvägledande. Två kriterier verkar uppenbara, nämligen att målet ska vara *realistiskt* och att det ska vara *utvärderingsbart*. Med en förenklad formulering – som vi snart kommer att få anledning att modifiera – kan vi

uttrycka detta så att man ska kunna uppnå målet och att man ska kunna veta att man har uppnått det. Låt oss se närmare på dessa två kriterier.

Måste mål vara realistiska?

Låt oss börja med det realismen, eller nåbarheten som den också kan kallas. Det är en vanlig kritik mot mål att de är orealistiska eller "utopiska". Ofta har man sett detta som en binär distinktion, dvs man har tänkt sig att mål kan delas in i två grupper: realistiska och orealistiska. I en mera noggrann analys är denna uppdelning alltför enkel. Det är bättre att tänka i termer om grader av realism än om en uppdelning i två kategorier.¹

Det är en vanlig uppfattning att det är irrationellt att eftersträva "utopiska" mål, dvs mål om vilka man har anledning att tro att de inte kan uppnås. En smula eftertanke visar att denna kritik i praktiken bara brukar riktas mot en del av de "utopiska" målen, medan andra brukar undgå kritik. Som exempel på det senare kan vi ta ett politisk-ideologiskt mål som frihet. De flesta av oss skulle bli mycket misstänksamma om någon sade sig ha funnit en samhällsmodell där friheten var fullständig och perfekt uppnådd, så att man inte längre behövde sträva efter den. Det verkar mera rimligt att utgå från att varje samhälle kommer att rymma motkrafter mot friheten, och att den därför aldrig kan uppnås fullständigt och en gång för alla, utan är något som man ständigt måste kämpa för. Icke desto mindre används "frihet" i stor utsträckning som samhällsideal och målsättning inom politiken. Det är likadant med flera andra av de mest använda politiska honnörsorden.

Varför nöjer vi oss inte med att sträva efter t ex "en godtagbar nivå av frihet" eller "den högsta nivå av frihet som kan uppnås utan allvarlig skada för andra samhällsmål"? Jag kan se två huvudskäl: För det första ger det avlägsna, i praktiken ouppnåeliga målet, bättre och tydligare besked om färdriktningen och därmed om vad vi ska göra härnäst, än vad mera realistiska och därmed mera kompromissartade mål skulle kunna göra. För det andra skulle det framstå som håglöst och oinspirerande att eftersträva frihet men bara delvis.

¹ I en mera utvecklade analys bör man uppmärksamma att det finns åtminstone två olika dimensioner av realism. En dimension handlar om graden av säkerhet med vilken man kan säga att ett mål är möjligt att uppnå. En annan handlar om hur stora kostnader som målets uppfyllande är förknippat med. Ett mål som kan uppnås till en kostnad för statskassan av 10 miljoner kronor är, allt annat lika, mera realistiskt än ett som bara kan uppnås till en kostnad av 10 miljarder kronor.

Det verkar därför inte konstruktivt att kräva att endast sådana mål ska uppsättas och eftersträvas som kan uppnås till fullo. Det enda realismkrav som rent generellt kan uppställas förefaller vara att det ska vara möjligt att komma närmare målet än vad man är från början.

Såvitt jag kan se kan detta resonemang utan problem tillämpas på trafiksäkerheten. Målet "inga döda i trafiken" är visserligen inte fullt ut uppnåeligt, men det är ett mål som det är möjligt att närma sig. Många politiska mål är av samma slag, och synes väl tjäna sitt syfte. Det är t ex, enligt min mening, rimligt att uppsätta det politiska målet att vi alla ska kunna röra oss fritt på offentliga platser utan risk att utsättas för våld. Detta är visserligen orealistiskt, men det finns inget som tyder på att rättsväsendet skulle fungera bättre om det fick i uppdrag att uppnå en ekonomiskt optimal nivå av gatuvåld. Det finns mot denna bakgrund inte heller någon anledning av döma ut nollvisionen av det skälet att den inte kan uppnås fullständigt.

Utvärderingsbarhet

Det andra kriteriet på ett rationellt mål är att det ska vara utvärderingsbart. Ett måls utvärderingsbarhet har två huvudkomponenter. Den första är *mätbarhet*, dvs möjligheten att avgöra i vilken utsträckning målet blivit uppnått. Den andra är *kravprecisering*, dvs att det dessutom finns angivelser om vilken tidpunkt för måluppfyllelse och/eller vilken grad av måluppfyllelse som krävs.

Ett enkelt och till synes naturligt sätt att precisera mätbarhet vore att säga att man ska kunna veta om målet är uppnått eller inte. I de flesta praktiska tillämpningar är detta emellertid inte tillräckligt. Vi måste ha möjlighet att fastställa till vilken grad målet är uppnått även om vi är långt från att uppnå det fullständigt.

Ett exempel på ett mål som inte uppfyller detta, strängare, krav om mätbarhet, är målet "Avskaffa användningen av bekämpningsmedel i jordbruket". Det är lätt att avgöra om detta mål är (fullt ut) genomfört eller inte. Däremot är det oklart hur man ska mäta delvisa framsteg mot målet. Ska man mäta försäljningen av bekämpningsmedel, eller den bekämpade ytan, eller finns det något ytterligare annat mätetal som lämpar sig? I många fall har sättet att mäta partiella framgångar större praktisk betydelse för genomförandet än målets exakta formulering.

Den andra komponenten i utvärderingsbarhet är kravprecisering, dvs att man, utöver att kunna mäta graden av måluppfyllelse, också kan avgöra om måluppfyllelsen är tillfyllest. Målet "Minska kvävedioxidhalten i innerstaden" är

exempel på ett mål som uppfyller kravet om mätbarhet men inte om kravprecisering. Med ett sådant mål kan man inte avgöra om det som uppnåts är tillräckligt.

En kravprecisering måste, för att vara fullständig, innehålla två moment: graden av måluppfyllelse och tidpunkten då den ska vara uppnådd. I vårt exempel kan en sådan precisering ske med en formulering t ex av följande typ: "Minska kvävedioxidhalten i innerstaden med 20% före år 2008."

Hur utvärderingsbart måste ett rationellt mål vara? När vi söker svaret på den frågan är det viktigt att skilja mellan utvärderingsbarhetens två komponenter, mätbarhet och kravprecisering. Mätbarhet är ett tämligen oundgängligt kriterium på ett handlingsvägledande mål – hur ska man kunna arbeta efter ett mål om man inte kan avgöra om man närmar sig det eller inte? Däremot är det inte lika självklart att kravprecisering i alla lägen är oundgänglig. Å ena sidan kan hävdas att man ofta inte i förväg kan bedöma hur mycket som kan uppnås under en given tidsperiod, och att det viktiga är att man vet i vilken riktning man ska sträva. Å andra sidan kan det hävdas att man inte kan ställa dem till svars som fått i uppdrag att arbeta för ett visst mål om man inte i förväg har klargjort hur långt de ska ha nått inom en utmätt tid. Det typiska verkar vara att den som uppsätter ett mål som andra ska uppnå i regel är angelägen om att ha en tydlig kravprecisering, medan den som uppsätter ett mål för sitt eget arbete ofta är mer benägen till flexibilitet i detta avseende. Den svenska riksdagens och regeringens sätt att uppsätta kvantitativt och tidsmässigt preciserade mål för myndigheternas arbete motsäger inte den iakttagelsen.

Låt oss se på nollvisionen i perspektivet av utvärderingsbarhetens båda komponenter. Genom sin fokusering på dödsfall och svåra olyckor har nollvisionen en hög grad av mätbarhet. Kravpreciseringen är inte lika högt utvecklad i själva nollvisionen, men kommer i stället i då man uppsätter etappmål.

Slutsats

Nollvisionen uppfyller de kriterier för målrationalitet som jag här har utvecklat. De egenskaper hos nollvisionen som gett upphov till förmodanden om att den skulle vara irrationell finns i minst lika hög grad hos samhällsmål som uppställs inom andra sektorer, och som inte brukar bli beskyllda för irrationalitet eller annan otillbörlighet. Mitt svar på rubikens fråga är därför entydigt: Nej, nollvisionen är inte irrationell.